

„A költészet bomlasztó ereje nélkül mi a valóság?”

Papp Tibor: *Vendégszövegek* (n)

Papp Tibor *Összegyűjtött Verseinek* vaskos kötete (majd' 80 oldal!) meghökkentő bizonyíték arra nézvést, hogy az ún. „kísérleti költészet” is beleillik a „hagyományos” könyvformátumba, sőt! - a bravúros tipográfiai megoldások minden képzeletet meghaladóan kitágítják a költészet befogadói horizontját. A kötetből egy rendkívül szenzibilis, új és újabb formamegoldásokat kereső alkotói pályáiv bontakozik ki, amely - az időben előrehaladva - folyamatosan megkérdőjelezi a költészet mi-
benlétéről idáig kialakított fogalmainkat.

Korai kompozíciói még közel állnak tradicionális versképzeteinkhez, s a műfajhatárokat is tiszteletben tartják (*Sánta vasárnap*, 1957-64). Némileg balladisztikus színezetűek, hiszen az '56-os tragédia, a menekülés, a bizonytalanság, illetve az újotthonkeresés élménye ihleti őket. Háta mögött minden felperzselődött, s költőnk nem tudja még, merre visz/vihet az útja (*Se szirmom, se házam, Szorongás, Széthullt a város, Nincs előttem út sem, Kapuk, hová nyíltok* stb.). Emlékidéző ciklusai (*Forgó égtájak, Barangoló*) sokkoló képek halmazával jelenítik meg a halottakkal kikövezett, tankoktiporta tájat, a villámsújtotta égő fákat, az elporladt otthonokat, hátrahagyott szeretteinek reménytelenségét. A kozmikus világégésből egyetlen lehetséges kivezető út az alig huszonéves fiatalember számára a költészet: „itt állok / véletlenül / és kegyetlenül / sánta vasárnap / szállnak / meztelen / ágak / árnytalan / egek / szelnek / a telefondrót / levágott / végtagokat / szállít / rettenet sója virágozik // Péternek is tátva a szája / s monda az ÚR E KÖSZIKLÁRA /.../ ÉPÍTEM A VERSET”. Korai ars poeticája tehát az „építés” - a kassági konstruktivizmus jegyében körvonalazódik: ahol minden lerombolódott, ott mindent újjá kell építeni. Ha másképp nem megy, legalább gondolati-képzeleti síkon. Halottait el nem feledve, tébolyítóan fájdalmas emlékeit cipelve, félig az elhagyott, félig a választott haza határmezsgyéjén állva költőnk elszántan előretekin: „Senki se ismer, itt, szabadon, testek szaga nélkül, / hír köve nélkül, fényszárító fák szele nélkül / senki se ismer, itt, szabadon, rabként, szabadon már”.

Meglepő, hogy Papp Tibor költészetének szinte minden későbbi jellegzetessége már e korai versekben is felismerhető. Törekszik a vizuális elrendezésre, bár még a hagyományos struktúrákon belül, sőt, a tipográfia kínálta lehetőségekkel is él (szokatlan tördelési mód, változatos betűtípusok stb.), intenzív akusztikai hatásokkal fokozza a szöveg hatékonyságát (játékos-ropogós rímkavalkádra és parázs ritmusra épülő apró versek sora, a hangutánzó-hangulatfestő elemek feldúsítása stb.). Ferge-
teges ritmusú polifon kompozícióval köszönti 1963-ban az 50 éves Weöres Sándort (*Pogány ritmusok*), melyben a táncörvénylest megidéző, már-már sámánisztikus erejű szómágia (ismétlések, halmozások, szóikerítések stb.), a vizuálisan is felkavaró tipográfia olyan páratlan összhatást eredményez, amely a magyar líra csúcsteljesítményei közé emeli ezt a darabot (nem véletlen, hogy szinte minden újabb keletű antológiába bekerült).

Költőnk versszemléletében az igazán jelentős fordulatot az *Elégia két személyhez vagy többhöz* (1964-68) című kötet hozza. René Char költeményein iskolázódva (akitől ez idő tájt sokat fordít, meglehetősen szabadon), elsajátítja a csend és elhallgatás poétikáját. A tömörszerű építkezésmódban fellazul a lineáris szerkezet és a folyamatos narráció, eltűnik a központosítás, a szintagmák kötetlenül „lebegnek”, a szöveg többféleképp értelmezhető. A festőiség technikai megoldásaival is él olykor-olykor poétánk: mint az impresszionisták vásznán a színek, lazán kapcsolódnak egymáshoz az elmosódott kontúrú szóalakzatok, rövid, rejtekező félsorok, prózai betétek ahogy az emlékfoslányok törnek fel a tudatalattiból. A versvilágot a szerelem és a halálélmény szimbiózisa szövi át meg át: a költő kozmikus katasztrófa-ként éli meg ifjú kedvese váratlan halálát, az otthonosság lehetősége most veszett el számára végérvényesen. Apró, két-négysoros mozaikokban jeleníti meg a felbomlás képzeteit, újra és újra átélve az elmúlás borzongását („fű szövi arcod / füvek tartják szemed / ki értené szavakkal / öregedtél egy éjszakát” - *Sirályok műugrása*). E halálélmény magát a költőiséget, költészet és valóság viszonyát is átértelmezi: Papp Tibor szakít a metafizikai tradícióval, ironikusan megkérdőjelezi a hermetikus hagyományt (*Kettős értelem, Oprheus zaklatása*). Racionális valóságérzékeire vall, hogy a továbbiakban egy nyersebb, tárgyiasabb, életközeli beszédmódot teremt, elhagy minden poétikai klisé, „mankót” (rím, szabályos versforma, nyelvi sztereotípiák stb.), s laza képzettársításokkal, a szavak asszociációs mezejének tágításával, a nyelv szemantikai lehetőségeinek többrétű kiaknázásával feloldja a zárt struktúrákat.

Ő vezeti be a „vendégszöveg” fogalmát az irodalmi köztudatba (*Vendégszövegek I*, 1968-71), R. Char szövegfoszlányait szeriális transzformációval átemelve saját versvilágába. A személyes történetmondástól, emlékidézéstől elszakadva, hiátusokkal negyedig-félig üres lapokkal, vizuális elrendezéssel érzékelhetővé teszi a verbálisan ki nem mondott gondolatokat. A költészet elemeivel most már úgy bánik, mint az építész a nyers anyaggal („szórt szavaim összeállnak íme szöveggé”), s arra törekszik, hogy a „látható nyelv” (Zolnai Béla) segítségével fejezze ki konceptuális elgondolásait. Tudatos nyelvi kísérletezésbe kezd, megbontja a kötött formákat, s keresi a titkot: „a szétforgácsolt vers miért / hogy a forgácsokból összerakva” hatni tud? Felismeri: „a költészet bomlasztó ereje” átrétegzi a valóságot, leás az alapokig, s lefoszlat minden hamisságot konvencionális életszemléletünkről („csak a szöveg rendje /.../ készlet gondolkodásra”).

Végül is eljut az „emberközpontú szókártolás” a költészet végső elemeire való redukálásáig (*Vendégszövegek 23*, 1972-83). „Szóeső költészet”, „szónyeső költészet”, „szóleső bölcsészet”, „jóleső töltészet” - játszik ironikusan a szavakkal.

A Múzsához írt „szerelmes dalai” groteszk képzettársításokkal, erőteljesen vad, olykor blaszfémikus kifejezésekkel telítődnek (mint pl. az *Ad altare* című, az ABC betűire kreált 30 darabos ciklusban). „A mondanivaló kimenőt kapott” sugallják szuggesztív monotonáival írógépelte, egymást keresztül-kasul átszövő szövegvariációi (*Kilenc 4-es, Ismételek, mint egy fénymásológép*). Ekkor tűnnek fel első térképalakzatba szedett montázsai, kanyargós betűutcaikkal, szóbokraikkal, betűpiramisokból, szójátékokból, gyűrt papírformákra tetszőlegesen szétszórt szintagmákból összeállított különös szövegkreációi (*Az örök jégsekreény partján*

medencecsont hallgat, Fedőlapok, Érintetlen az emlékezet, Ide nem kell József Attila-idézet, Lidérc stb.). A verbális és a képzőművészeti effektusok összjátékával egyszerre „bombázza” a befogadói érzékelést, különféle betűtípusok, ábrák, tárgyi alakzatok stb. beépítésével fokozza a vizuális szuggesziót (*a Műszerek, órák, jelzőkészülékek* című ciklus pl. valóságos szöveg-szigetektől építkezik, ábrákkal, köznapi szerkezetekkel kollázsszerűen feldúsítva). A Kassák és Ezra Pound emlékének szentelt *Feketéző emlék*, valamint a Szentkuthy Miklósnak ajánlott *Két nagy ellipszis jobbra és balra* jelzik a versszerűség fellazításának útját a betű-kollázsok jelentésrétegeinek kitágításával, valamint az értelmezési lehetőségek megsokszorozódásával.

A mind merészebb formakísérletek eredményeinek tanulságával Papp Tibor a magyar irodalomban elsőként ismeri fel a nagy lehetőséget: „Programozással a semmiből összefüggő szövegeket, vonalakat, betűket, mozgást lehet varázsolni a képernyőre (amint azt a *Generált versek és logomandalák* című kötetének ajánlásában írja C.E.T. Belvárosi K. Bp. 2001). Első számítógépen generált vizuális munkáját 1985 júniusában mutatta be a párizsi Pompidou Központban, ennek magyar nyelvű változatát *{Vendégszövegek számítógépen 1}* pedig a kalocsai Magyar Műhely Találkozón ugyanez év augusztusában. Majd 1989-ben a Párizsban induló *alire* című elektronikus folyóiratnak, amely csak számítógépen generált műveket közöl, ő lesz egyik szerkesztője (mindmáig az).

Kísérletező kedve végül is egy virtuális szövegvilág megteremtésére inspirálja, s a számítógép segítségével új műfajvariációt hoz létre: a komputeren kreált, állandó verstesttel nem rendelkező, sok billió megvalósulás lehetőségét magában hordozó konstrukciót (*Disztichon Alfa*, 1994).

Bohár András Papp Tiborról írt kismonográfiájában (P. T. MTA Irodalomtudományi Intézet, 2002) e kötet kapcsán „líratörténeti fordulópont”-ról beszél, hiszen egy hagyományos poétikai struktúra értelmeződik itt át, melyben a statikus formák folyamatos egymásba kapcsolódása sajátos poétikai sugallatokat hordoz. A struktúrára épülő - potenciálisan mintegy 16 billió - szövegváltozatnak csak töredéke realizálódhat a befogadóban, aki a percepció során maga is a teremtő aktus részesévé válik. A *műegész*t jelen esetben az összes disztichon virtuális valósága képezi, de mivel azt teljességében senki nem ismerheti meg (sok száz élethossz sem lenne elegendő hozzá!), megváltozik a szerző-mű-befogadó kommunikációs viszonya: az „üzenet” maradéktalanul soha nem juthat el a „címzett”-hez. Épp ezért befogadói elvárásainknak is alaposan meg kell változnia ahhoz, hogy ezt a műfajvariánst elfogadni értelmezni-élvezni tudjuk (a miniművek hangneme az erotikustól a majdnem pornográfig, a „kis magyar abszurd”-tól a politikai kabaré stílusáig ível).

Az efféle műalkotásokhoz sokkal inkább a „homo ludens” (Huizinga) kíváncsiságával, semmint mélyenszántó gondolati-szépirodalmi elvárásokkal kell közelítenünk. A szerzőben magában is a homo ludens játékossága munkál: az általa kiválasztott szavakat, szókapcsolatokat, szintaktikai szerkezeteket betáplálja a gépbe, s kíváncsian várja, hogy a program beindításakor mely variánsok lépnek elő s társulnak egymással véletlenszerűen.

Papp Tibor aztán technikáját tökéletesítve a későbbiekben egy még bonyolultabb számítógépes programot kreál: „hagyományos ízű” felező tizenkettősökből 16 soros, tömbszerű kompozíciós-variánsokat hoz létre, amelyekből még a rímek sem hiányoznak (*Hódolat*). Az előhívott szövegekből már több tucatnyit közzétett *A Hintapalinta szöveghordalékából* című kötetében (Körös Könyvek, Békéscsaba, 2000). Jelen esetben a verstestet „Eros Kosmokrátor” (Határ Győző kifejezése) alakítja: a reneszánsz udvarlóversektől a bizarr, olykor blaszfémikus széptevésig a szerelem minden árnyalata a szeretkezésre utaló bensőséges, avagy éppen frivol szinonimasorral körülírva megtalálható itt. Az alkotás és a „mester” fokozatú programozni tudás csodája, hogy a kinyomtatott versek egyike sem „értelmetlen”, zavaros, netán hiányos, avagy szöveghibás! A generátor programokban elvileg nincs lehetőség a nyomtatásra (az alkotás tehát elrepül a pillanatidőben!), a szerzőnek azonban sikerült kötetnyi, találmányra kiválasztott darabot papírra menteni, így a számítógéphasználathoz kevésbé járatos műélvezők is megismerkedhetnek velük. Ez az alkotói metódus némiképp a szürrealisták automatikus írására emlékeztet, a különbség mégis nagy a kettő között. Itt a szerző ugyanis tudatos munkát végez (a kifejezések kiválasztásával), míg a szürrealisták a szövegeiket mintegy a félébrenlét-félálom határán lebegve a tudatalatti mélységeiből hívták elő.

Korábban megjelent köteteinek anyagát némiképp átrendezve, Papp Tibor a további ciklusokban egy feszes belső ívet alakít ki, amelynek alapján világképére, a világhoz való viszonyára is következtethetünk. (*Vendégszövegek 4*, 1985-95, *TÉR/VERS/KÉPEK* 1995-98, *Vendégszövegek 5*, 1995-2002). Sokszorosan feldúsítva a kép képzeleti elemeit, számítógépen újjáteremtve az ősi mandalaformákat egy differenciált, áttételes és több irányba mutató látásmód experimentális formá alakzatait hozza létre. Néhány szilárd pont köré építi fel művészeti univerzumát, amelyben azonban minden képlekeny, mozgatható és változtatható.

A *Vendégszövegek 4* nagyszabású kompozíciói közül a *Barcikai oratórium* költőnk legreprezentatívabb (s talán leglíraibb, letragikusabb) képkölteménye. A nosztalgikus emlékezés szabványstruktúrái helyett itt váratlan és merész képzetársításokkal egybekapcsolódik a személyes és a nemzeti sors: a gyászselégia egyszerre szól húga emlékének (akit Barcikán ért autószerencsétlenség) és azoknak a raboknak, akik a sztálini időkben kényszer munkával építették fel az iparvárost. Mintha fejfa lenne, csúcsán nappá fényesedő szemafor, körkörös sugáralakban halvány, elmosódó betűkkel *cérna virág* neve rajzolódik ki az első táblaképen, majd variálódik a továbbiakban is a legkülönbébb képalakzatokon. „Ó cérnávirág kétajtós ingecskédben kezéd mintája tavalyi kötényen beszélgetek veled”. Miközben „ázik Barcika az örök hideglenes / örök / örök / örökölt tuskésdrót mögött”. Az *Utószó az oratóriumhoz* három tételben mindnyájunknak szóló intelem: a múltat eltörölni-átírni-jóvátenni nem lehet. „Minden tűzfal bőre alatt / internáltak vére csorog / a jelzőlámpák véradó rabok”, „rabok rabokból rakták az utcaszöveget”, „idézetek az idézetek”. Ez a múlt magyarázza jelenünket, s fonja be véres indáival a jövőnket is. A költészet, mint kis cérnávirág, „árokban alszik”, vérmaszatosan, fel nem támaszthatóan.

Ha Auschwitz után nem lehet(ett) verset írni (Adorno), lehet-e a Gulág, Recsk, s a többi kényszermunkatábor után? Nem hamis-e vajon minden szépség és harmónia, ha ezek a borzalmak megtörtén(het)tek itt, mellettünk, esetleg velünk?!

A szörnyvalóság törölte az eszmé(nye)ket, azok megvalósíthatóságába vetett hitet. Nem csoda hát, ha ironikussá vált a művészet! Ma már tisztában vagyunk vele: „itt se vasárnap, se alleluja nem lesz!” Mindenki csak nyer(észked)ni akar, áldozni senki sem, még „a próféta is tűzhely mellé telepszik”. Miben reménykedhetnénk tehát a Jövőt illetően? Ingoványos talajon, mocsári viszonyok között gázolunk ma is, mint Ady *Eltévedt lovasa* s nincs lámpafény, mely az ingoványból kivezet(net)ne (*Hinárzók*).

Az évezred vége című ciklusban költőnk mindenféle haladásillúzióval leszámol. A Jövőbe suhanó vonat, a XX. század hajnalának reményteljes szimbóluma letarolt pusztán halad át, köröskörül kiégett házak, romhalmazok. A forradalmak kora nemhogy "üdvöt" (földi Paradicsom!) nem hozott, hanem mindent lerombolt, az Értékeket visszájukra fordította, az emberméltóságot semmibe vette, meggyalázta. Magára tudja-e a Költészet valaha is ébreszteni a megtaposott - avagy pribékké változtatott - embert? „hová zarándokolnak a szavak, / amiket nem akarnak meghallgatni az emberek? / hová a szünetjelek a napi csörömpölésből”? Áttörheti-e a közöny vastag rétegeit a Költészet jalkiáltása?!

Láthatjuk tehát, hogy az oly sokszor és sokak által „öncélú”-nak bélyegzett experimentális költészet nagyon is komoly és mély társadalmi töltetet hordoz (hat adott esetben). Hiszen a szerző éppúgy benne él világunkban, éppúgy töpreng a lét-és sorskérdéseken, mint a tradícióban mélyebben gyökerező alkotóink. Nincs hát okunk arra, hogy a Költészet Kincsesházából kizárjuk azon művészeket, akik más formanyelven s másfajta látásmóddal közelítenek életünk primer meghatározottságaihoz! Papp Tibor ezért a tőle megszokott iróniával jogosan fricskázza meg a Múzsza azon híveit, akik „az egyedül üdvözítő utat” a már ismertben látják (*De aki győz*).

A *TÉR/VERS/KÉPEK* című ciklus kijelöli költészetváros térképén azokat a legfontosabb objektumokat, amelyek orientációs pontot jelenthetnek számunkra a XX. század elfeledett-eltagadott jelentős életművei tekintetében. Az Ujvári Erzi - Reiter Róbert - Erdély Miklós sugárúton didergősen elindulva (miközben „a költészet meleg kenyéréről álmodunk”), fénylő épületekre, tágas terekre bukkanunk. Az irányjelző zászlón Kassák neve tündöklöklik. A Pilinszky - Hajas Tibor - Weöres Sándor téren áthaladva a Kassák sugárútról kanyargós utcák nyílnak: Pátkai Ervin út, Bakucz József kerengő, Szentkuthy Miklós utca, Nemes Nagy Ágnes asszony útja, Korniss Dezső, Kormos István utca, majd Béládi Miklós, Bálint Endre tér stb. Aztán a Zend Róbert sétányon végigsétálva eljutunk az Arany János Kilátóhoz, amelynek magaslati pontjáról betekinthető az egész terep: New Montgomery belvárosa, a vesztőhely s az 50 bárd utcája, akik a Ballada-patak mentén a temető felé vonulva, lángsírban lelték halálukat. Szemünk előtt bontakozik ki tehát az a tágas spirituális láthatár, amelyben költőnk is otthonosan mozog. A XX. század szellemi égboltja ráborul a magyarság temetkezési helyére, hidat képezve 1848 és 1956 között. „Korcs unokák a királynak szobrot emeltek s jeltelenül hagyták ötszáz bárd tetemét”.

Ez a mi örökségünk, amivel együtt kell élnünk a XXI. században.

Ezért nem lehet az ezredvég költője „lángoszlop”: *nincs kit* vezetnie, a korcs unokák nem is men(né)nek a nyomában, de *nincs is hová*. A nyakunkra fonódó hurkok rafinált szorítójában csak akkor tudunk eligazodni, ha kendőzetlenül, önáltatás nélkül szembenézünk valódi helyzetünkkel, valós viszonyainkkal. Ebben segít a költészet... Ha megértjük és figyelünk rá.

A logomandalák újabb ciklusa (*Vendégszövegek* 5) a pőrére csupaszított valóság egy-egy szeletét világítja át. A szavak asszociációs holdudvara sokszorosán kitágítja szemantikai tartományukat, belevillantva történelmi-társadalmi-személyes életünk „homályos” régióiba, sőt, kozmikus összefüggéseibe is. Többségük persze a költészettel, Múzsával, erotikus fantáziánkkal incselkedő szenzibilis játék. Mesteri precizitással kidolgozott geometrikus formák, kör-négyzet-ellipszis és csillag alakzatokban elhelyezett szövegelemek stb. Az ábrák a hossz- és keresztengely mentén megfordíthatók, több irányból elindulva olykor visszafelé is olvashatók, egymásra vonatkoztathatók. A költő egy 9 szóból álló alakzatot versszerűen is kibont: 30 értelmes mondatot kreál a szintagmákból, 15 soros tömbverssé alakítva (*Variációk az LM 91-re*). E logomandalák kuriózumát a verbális/nonverbális képelemek dinamikus összefonódása adja, ami a befogadót új s újabb változatos szellemi konstrukciók átélésére-teremtésére inspirálja.

A *Vadhúsok* című ciklusban (1995-2002) néhány történelmi szimbolikájú kép illetve térképvers mellett Papp Tibor generált hangverseinek esetlegesen előhívott variánsai (*Vadhús, HangVERSeny CS-re*) olvashatók, amelyek igazi varázsát természetesen elképzelt hangzóságuk adja. Mintha nagyzenekarra komponált kottaátiratok lennének, a szöveg szerepe itt másodlagos, nem az értelem, hanem a hangtest játssza a főszerepet. Költőnk életművében egyébként a hangvers (a korai *Pogány ritmusok* óta) kiemelt jelentőségű. *Múzsával vagy Múza nélkül?* című tanulmánykötetében (Balassi K. Bp. 1992) a hazai mezőnyben elsőként ő vette számba a különféle hangversváltozatok jellegzetességeit az orális periódustól (Marinetti, Kurt Schwitters, Hlebnyikov, Kassák stb.) az elektroakusztikus szakasz különböző kísérleti irányzatáig, néhány originális pályáiv (Galántai György, Kelényi Béla, Ladik Katalin, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre, Tóth Gábor stb.) bemutatásával.

A kötet *Pátkai, Pilinszky és a pincér* (1985-2002) című nagyszabású, három hangra komponált drámai dialógus zárja. A felrobbant műtermében halálosan összeégett fiatal szobrász, a Magasban lebegő fényttestű költő (mindkettejük fényképről szól hozzánk a versben), valamint a kávéházak hangulatától elcsigázott pincér stilizált figurája saját belső monológját mormolja hol halkabban, ahol erőteljesebben. Valódi párbeszédre nem kerül sor köztük („párbeszédnek nem az égből köttetnek / revolverek sem / pártbeszédnek revolverek / az égből lövetnek”). A kávéház mindkét művész életének fontos színtere (volt), a pincér életük evilági szemtanúja - részvétellel kíséri őket a halál-úton. Pilinszky a Menny felé tart, Pátkai viszont káromkodva pokolra száll. Mintha a Semmi partján képzeletben kószáló költő kettős Énje folytatna benső vitát önmagával: kinek van igaza? - az istenhívőnek, avagy az Istentől elrugaszkodottnak? A kórus szürke, monoton számítógéphantya (vizuálisan lekottázva) úgy hat, mint egyhangú halotti zsolozsma, amely bizonyos értelemben a „túlvilági” ítélkezést (is) képviseli.

E válogatott kötettel mintha végre Papp Tibor is hazaérkezett volna (a „nyugati magyar” költőből „magyar költő” lett!). Így, folyamatában áttekintve-értelmezve költészetét, világosan látszik: e nagy ívű pálya belső vonulata nagyon is homogén („vezéreszméje” a soha-nem-lankadó *kísérletezés*). Egyfajta „Gesamtkunstwerk” megteremtésére törekszik, mint egykor a wagneri minta nyomán induló Kassák. Ennek fedezetét egy nagyon is konzekvens, szilárd alkotói magatartás biztosítja: *zavargást* kelteni a világban, megbontani a hamisság-hazugság látszatrendjét, s felmutatni a való világ színét-fonákját. Nem arra kínál „receptet”: hogyan éljünk? csupán azt tudatosítja bennünk: legfontosabb sorsérdekeinkről ne mondjunk le semmiféle „hitező” illúzió/eszme kedvéért. A „nem”-ek ágbogas országútján haladva keressük (s találjuk meg) azt a sorslehetőséget, a nekünk rendeltetett utat, amelyre érdemes „igen”-t mondanunk...

(Ister Kiadó, 2003.)